

BIZANS KAFKASYA'SININ YÖNETİMİNE DAİR BAZI TESPİTLER*

*Murat KEÇİŞ**
*Cüneyt GÜNEŞ***

ÖZ

Geç Antik Çağda Roma ve Sâsâni mücadelelerine sahne olan Kafkasya, iki devlet arasında sürekli el değiştiren bir bölge olmuştur. Bölge, özellikle Roma hâkimiyetindeyken *nakharar* adı verilen yerel idareciler tarafından idare edildi. Roma İmparatorluğu'ndan sonra Kafkasya, Bizans İmparatorluğu hâkimiyetine girmiş ve imparatorlukta bölgeyi yerel idareciler vasıtasıyla ancak imparatorluk unvanları vererek idare etmiştir. Bunun yanı sıra bölgede, bölgedeki halklar Ermeniler ve Gürcüler aracılığıyla Hıristiyanlık yayılmış ve Hıristiyanlık, imparatorluğun bölgedeki dayanak noktası olmuştur. VII. yüzyılın ortalarından itibaren Güney Kafkasya'da İslam Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında mücadeleler başlamış ve bu mücadeleler uzun bir süre devam etmiştir. Bu çalışmada, İmparatorluğa bağlı olarak Kafkasya'nın, Ermenilerin ve Gürcülerin özellikle idarî, askerî ve Hıristiyanlık bağlamında nasıl yönetildiğini tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Kafkasya, Bizans, Ermeniler, Gürcüler, Hıristiyanlık, Yönetim.

FACTS ABOUT THE BYZANTINE RULE OF THE CAUCASUS REGION

ABSTRACT

In the Late Antiquity, the Caucasus, the scene of the Roman and Sasanian struggles was a region that would continuously changed hands between the two states. During the rule of the Roman Empire, the region was administered by the local governors called *Naxharar*. After the Roman rule, Caucasus came under the domination of the Byzantine Empire that ruled the region through the local governors; but, by giving them imperial titles. Moreover, being acknowledged as the official religion of the Empire, Christianity spread through the region, and the Armenians and Georgians converted to Christianity. As of the mid 7th century, the Islamic State and the Byzantine Empire commenced to struggle for the rule in the Southern Caucasus and this conflict lasted for long. This study, with reference to the administrative and

* *Gönderim tarihi: 14.04.2017. Kabul tarihi: 12.07.2017.*

* *Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, MUĞLA, muratkecis@mu.edu.tr ORCID: 0000-0001-9776-3976*

** *Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, MUĞLA. cuneytgunes@mu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-5960-5926*

military issues, will try to illustrate how the Armenians and the Georgians are ruled in the Caucasus, considering Christianity.

Keywords: The Caucasus, Byzantine Rule, the Armenians, the Georgians, Conversion to Christianity, Ruling.

Giriş

Kafkasya,¹ eskiçağlardan itibaren, Doğu ve Batı arasında köprü vazifesi görmüş ve çeşitli milletlerin mücadelelerine sahne olmuş bir coğrafyadır. Coğrafi sınır olarak Kafkasya, “Güneyden kuzeye bütün Orta Asya’yı kesiyor, Hazar Denizi’nin kuzey kıyısı, ondan sonra ise Kuzey Kafkasya dağ etekleri boyunca ve daha sonra, Batı Kafkas geçitlerinden geçiyor, Karadeniz kıyısında Apsilia (Abhazia)’ya ulaşıyor, oradan Trabzon’a kadar deniz yolunu izliyordu; ya karayoluyla İstanbul’a ya da deniz yoluyla Batı’ya Akdeniz’e devam ediyordu.”² Bu tanımdan anlaşılan Kafkasya, Doğu ve Batı’yı birbirine bağlayan bir kavşak noktası konumundadır. Dolayısıyla bu coğrafya tarih boyunca birçok milletin hâkimiyeti altına girmiş ya da bu milletlerin geçiş noktası olmuştur. Nitekim İslâmiyet’in ortaya çıkmasından önce Romalılar ve Sâsâniler,³ bölgenin iki halkı olan Ermenilerin ve

¹ Karadeniz ve Hazar denizi arasında yer alan, Avrupa ve Asya’nın sınırında bulunan bölgenin adıdır. Bu tanımdan yola çıkarak Kafkasya; İran, Mezopotamya ve Anadolu’nun yani Akdeniz dünyasının kuzeydoğusunda bulunan ve çeşitli yol güzergâhlarıyla özellikle yüksek dağ geçitleriyle [Daryal ve Derbent] kuzeyi güneye; doğuyu batıya bağlayan jeostratejik bir coğrafyadır. Bk. Davut Dursun, “Kafkasya”, *DİA*, C: XXIV, s. 157-58; Bu tanımla birlikte Latince yazılan kaynaklarda, ana yol güzergâhında bulunmasına rağmen Kafkasya için *Terra incognita*=Bilinmeyen/Keşfedilmemiş topraklar ifadesi de kullanılır. Bk. Hülya Çalışkan Akgül, “Türkiye’nin Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Prehistoryası: Bir *Terra Incognita* Analizi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 21, 2016, s. 9-26; Nitekim Bizans İmparatorluğu tarihinde, Ermeni unsurlar önem kazandıklarında bile Akdeniz Dünyasının en kuzeydoğu ucunda bulunan Kafkasya, imparatorluk için bilinmezliklerle dolu bir coğrafyadır; Başka bir tanıma göre ise, “*Karadeniz ile Hazar Denizi arasında Doğu-Batı yönünde uzanan sıradağların adıdır.*” Bkz. Ergin Ayan, “Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C: 1, S: 2, Aralık 2010, s. 21; I. Iustinianos dönemi tarihçisi Prokopios, “*Kafkasya’yı oluşturan bu dağ sırası, ya yağmurun yahut karın asla ulaşamayacağı epey yüksekliğe ulaşır.*” bilgisini vererek Kafkasya dağlarının oldukça yüksek olduğunu ifade etmektedir. Bk. Prokop. *de Bellis*. VIII.3.1.

² Mehmet Tezcan, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon 2012, s. 29.

³ Kökenini büyük Pers kralı Darius’a dayandıran Sasani Hanedanlığı, III. yüzyılın ikinci yarısından, VII. yüzyılın ilk yarısının sonuna doğru Müslümanlar tarafından yıkılana kadar İran coğrafyasında hâkimiyet kurmuştur. M.S. 224’de son Part kralı V. Artabanus’u yenen I. Ardeşir, özellikle tarihî süreçten gelen Roma-Pers mücadelelerini devam ettirerek Roma İmparatorluğuna karşı saldırgan bir politika izlemiştir. Bk. Turhan Kaçar, “Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar, M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz”, *Tarih Dergisi*, S: 47, 2008, s. 8; A. D. H. Bivar, “The Political History of Iran under the Arsacids”, *The*

Gürcülerin hâkim olduğu bu coğrafyayı kendi hâkimiyetlerine almak için uzun yıllar gerek siyasî-askerî gerekse ticarî-dinî⁴ sebeplerden dolayı birçok kez mücadele etmişlerdir.⁵ Fakat bu mücadeleler sonucunda bölge, tek bir imparatorluğun hâkimiyetine girmemiş, özellikle bölgenin güney sınırı iki devlet arasında sürekli el değiştirmiştir. Bölgedeki bu çatışma ortamı, aynı zamanda bölgenin hâkimi olan Ermeniler ve Gürcülerin zaman zaman Sâsâniler'e karşı birlikte hareket etmelerini, zaman zaman da çıkar çatışmasından dolayı birbiriyle mücadele etmelerine neden olmuştur.⁶ Bölgedeki sonuçsuz olarak tanımlayabileceğimiz bu mücadeleler, bir müddet sonra yerini Doğu Roma [Bizans] ve İslâm Devleti arasındaki mücadeleye bırakmıştır. Vurgulamak gerekir ki, Kafkasya'nın iki büyük milleti olan ve "ulusal bir kilise" kuran Ermeniler ile "evrensel kilise birliği" fikrinde birleşerek yüzyıllarca hayatta kalabilen Gürcülerin, bu mücadeleler arasındaki hikâyelerinin nasıl olduğu tam anlamıyla hala yazılabilmiş değildir.

1. Roma-Sâsâni Rekabetinde Kafkasya

Antik Dünya'nın çöküşü ve İslâmiyet'in yükselişi arasındaki Hıristiyan Kafkasya Devletlerinin tarihini daimi/kalıcı bir unsur belirlemiştir: Dünya hâkimiyetini kontrol etmek için sürekli mücadele eden Romalılar ve Sâsâniler. Pontus periferik devletleri ya da Batı Gürcistan (Kolhis-Lazika) ve Hazar Albanyası, her biri yakın komşusunun

Cambridge History of Iran, Ed. Ehsan Yarshater, Vol. 3/I, Cambridge University Press 2006, s. 97.

⁴ Bölgede M.S. IV. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın hızla yayılmaya başladığı görülür. Bu yayılım esnasında bölge halkı, özellikle Ermeniler, Gregor öğretilerini benimsemiş ve bu inançtan ortaya çıkan Gregoryen Mezhebi etrafında birleşmiştir. Bundan dolayı imparatorluk, Gregoryen Mezhebini benimseyen Ermenilere, Grek Ortodoksluğuna döndürmek için ciddi dinî baskı uygulamıştır. Hıristiyanlığın yayılmasıyla beraber Gürcülerin de Ermenilerin aksine Ortodoks Hıristiyanlığı benimsemesi ve İmparatorluk kilisesine dinî anlamda bağlı olması hemen hemen aynı coğrafyada yaşayan Ermeniler ve Gürcüler arasında hem siyasî hem de teolojik kırılmaların aynı zamanda yerel krallıklar arasında ciddi mücadelelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bk. Antony Eastmond-Lynn Jones, "Robing, Power, and Legitimacy in Armenia and Georgia", *Robes and Honor The Medieval World of Investiture*, Ed. Stewart Gordon, America 2001, s. 147-148.

⁵ Cyril Toumanoff, "Caucasia and Byzantium", *Traditio*, 27, 1971, s. 114; "Bizans ve Kafkasya" ve "İran ve Bizans Arasında Hıristiyan Kafkasya: Eski Kaynaklardan Yeni Bilgiler" adlı makalelerinde C. Toumanoff, Bizans ve Sâsâniler arasında yaşanan mücadelelerle ilgili mevcut ve daha önce yeterince değerlendirilmemiş kaynakları tekrar ele alarak ciddi anlamda esasında "kritik" makaleler olarak tanımlayabileceğimiz iki önemli makale kaleme almış ve bu çalışmalarıyla Kafkasya tarihine ciddi bir katkı sağlamıştır; Günümüzde olduğu gibi Geç Antik Çağ'da da Kafkasya, Doğu ve Batı arasında uzun yıllar mücadelelerin devam ettiği bir coğrafya olmuştur. Bkz. Beate Dignas-Engelbert Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity*, Cambridge University Press 2007, s. 177.

⁶ Mehmet Çoğ, "Ermeni-Gürcü Dinî Münasebetlerine Dair Bazı Tespitler (V-XII. Yüzyıl)", *Tarih Okulu Dergisi*, S: XXIII, Eylül 2015, s. 121.

hâkimiyetine karşı koyamamıştır/yenilmiştir; Armenia ve İberya, kültürel ve politik devamlılıklarını Orta Kafkasya'ya bu iki imparatorluk tarafından ulaştırılan denge sayesinde korumuştur.⁷

Roma İmparatorluğu, doğrudan doğruya Kafkasya'nın esas iki bölgesini oluşturan Armenia⁸ ve İberya⁹ bölgelerinde tam olarak hâkimiyet sağlayamadığı gibi bu bölgeleri daha çok idarî ve askerî himayesinde tutmayı uygun görmüştür.¹⁰ Bunun için imparatorluk, özellikle yerel Ermeni yöneticiler olan *nakhararlar*¹¹ siyasî ve askerî anlamda desteklemiş ve bölgeyi onların vasıtasıyla kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Böylece Roma İmparatorluğu, Kafkasya'daki sınırlarını, özellikle Sâsânî saldırılarına karşı bu yerel yöneticilerin hâkimiyeti altındaki krallıklar ile korumaya çalışmıştır.¹² Bununla birlikte bölgedeki imparatorlukların mücadelesini, Kafkasya'yı sadece yabancı milletlerin savaşları olarak değil aynı zamanda iki rakibin imparatorluk temellerini oluşturan dinî ve imparatorluk yönetim ideolojisinin doğası gibi Konstantinopolis Sarayı ile Ktesiphon Sarayı'nın "tüm kâinatın siyasî ve dinî" olarak "tek bir imparatorluk" yönetiminde olmasının dışavurumu olarak da tanımlayabiliriz.

Bölgenin hâkimiyetinde ciddi bir söz sahibi olduğu anlaşılan *nakharar* aileleri arasında sadece iktidarı ele geçirme değil aynı zamanda geri kalan ailelerin, idarî anlamda hangi *nakharar*'ın yönetiminde olacaklarına dair kavgalar da söz konusuydu. Bunun sebebi, bazı *nakharar* ailelerinin Roma;

⁷ C. Toumanoff, "Christian Caucasia between Byzantium and Iran: New Light from Old Sources", *Traditio*, Vol. 10, 1954, s. 113.

⁸ Günümüzde Güney Kafkasya'yı oluşturan ve resmî adı Ermenistan olan coğrafyanın adıdır. Eskiçağ'da Armenia bölgesi, M.Ö. 3 yüzyıla gelindiğinde Fırat'ın kuzeybatısında Küçük Armenia, güneybatısında ise Büyük Armenia ve Sophene olmak üzere üçe bölünmüştür. Bk. Yıldız Devci Bozkuş-Sultan Deniz Küçüker, *Armenia Ermeniler ve Armenia Bölgesi'nin Eskiçağ Tarihi*, Ankara 2011, s. 66; Bölge, maden ve kereste bakımından oldukça zengin olup özellikle ordudaki asker gücünü karşılamak üzere ciddi bir insan nüfusu barındırmaktaydı. Aynı zamanda müstahkem kalelere, stratejik geçitlere ve bazı ticaret yollarına da hâkim konumdaydı.

⁹ Karadeniz ve Hazar Denizi'nin arasında Ermenistan'ın hemen kuzeyinde yer alan ve resmî adı Gürcistan olan bölgedir.

¹⁰ Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 4.

¹¹ Nakhararlar, Ermeni toplumunun başlıca feodal-siyasî unsuruydu, çünkü topraklarının mülkiyetinden başka, feodal bir nahiye üstündeki hükümdarlık yetkilerine de sahipti ve bunları veraset yoluyla aktarıyordu. Nakhararlar veraset yoluyla prens oluyor ve neredeyse bütün ülkeyi paylaşıyorlardı. Kendi mülkleri üstünde mutlak iktidar sahibi ve sadece dış ilişkiler konusunda hükümdara tabiidiler. Nakharar, aynı zamanda nahyesindeki soyluları da idare ederdi. Askeri hizmet konusunda onların doğal ve mecburi yöneticisiydi. Ayrıca nahyesinde en yüksek yargıçtı ve idarenin temsilcisiydi. Vergiler onun emirleri üzerine toplanırdı. Kilise, piskoposluk ve manastırlar onun elindeydi. Bk. René Grousset, *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005, s. 283; Nakharar sistemi hakkında bkz. N. Adontz, *Armenia in the Period of Justinian: The Political Conditions Based on the Naxarar System*, Lisbon 1970.

¹² Anne, E. Redgate, *The Armenians*, Oxford 1998, s. 98-104.

bazılarının ise Sâsâni yönetimini desteklemeleridir. Bundan dolayı bazı *nakharar*ların ve halkının, Sâsâniler yönetimini tercih ederek bu yönetimin tarafına geçtiği ve bu durumun Roma yönetimine geçmek isteyen *nakharar*lar arasında bazı anlaşmazlıklara yol açtığı anlaşılmaktadır. Böyle bir durum ile IV. yüzyılın sonuna doğru karşılaşılmış ve 387’de Roma İmparatoru I. Theodosios (379-395) ve Sâsâni İmparatoru III. Şahpur (383-388) arasında yapılan bir anlaşma ile Armenia bölgesi, Roma ve Sâsâni İmparatorlukları arasında taksim edilmiştir. Bu taksimat sonrasında bölgenin doğu vilayetleri satraplığa bağlı olarak Sâsâni İmparatorluğu’na; Batı vilayetleri ise Roma İmparatorluğu’na bağlanmıştır.¹³ Böylece *nakharar* aileleri arasında süregelen kavgalar bir süre engellenmiş ve bölgede varlığını sürdüren *nakharar*lar da 532’de I. Iustinianos tarafından ele geçirilinceye kadar imparatorluğun vasalı olarak varlığını devam ettirmiştir.¹⁴

2. Bizans İmparatorluğu Yönetiminde Kafkasya

Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra onun mirasçısı olarak Doğu Roma İmparatorluğu, diğer bir deyişle Bizans, Doğu’da kısmen var olan askerî gücü ile Kafkaslarda Sâsânilere karşı bu mücadeleyi üstlenmiştir.¹⁵ İmparatorluk, özellikle batıda Germenlere karşı gerçekleştirmiş olduğu başarılı mücadeleler sonucunda saldırı politikasını, Sâsânilere yani savunması oldukça zayıflamış olan doğuya çevirmiştir. Bu çerçevede imparatorluğun Kafkaslar üzerindeki siyasî, askerî ve dinî ağırlığı, I. Iustinianos döneminde hissedilir bir şekilde arttırılmıştır. Bu doğrultuda doğudaki hâkimiyetini idarî ve askerî anlamda güçlendirmek isteyen İmparator I. Iustinianos, Armenia bölgesini kontrol altına alarak bu bölgede yeni idarî ve askerî bölgeler oluşturdu ve bu amaçla *magister militum per Armeniam* adında askerî bir

¹³ Roger C. Blockley, “The Division of Armenia between the Romans and the Persians at the End of the Fourth Century A.D.”, *Historia*, 36, 1987, s. 231-32; Bu konu hakkında ayrıca bkz. Geoffrey Greatrex, “The Background and Aftermath of the Partition of Armenia in AD 387”, *Ancient History Bulletin*, 14, 2000, s. 35-48; Toumanoff, “Caucasia and Byzantium”, s. 116; V. yüzyıl Ermeni tarihçisi Movses, yapılan bu bölünme ile ilgili olarak Arkadios (395-408) dönemini işaret etmektedir. Bk. Movses Khorenatsi, *History of the Armenians*, Trans. Robert W. Thomson, Harvard University Press 1980, s. 304; Toumanoff, “Christian Caucasia between Byzantium and Iran: New Light from Old Sources”, s. 124; Ömer Subaşı, “Arap Fethinden Selçuklu Hâkimiyetine Artvin”, *Turkish Studies*, Vol. 7/3, 2012, s. 2331.

¹⁴ Toumanoff, “Caucasia and Byzantium”, s. 116-117.

¹⁵ 533’de I. Iustinianos (527-565), Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev Anuşirvan (531-79) ile doğu sınırı için oldukça önemli olan “ebedî” bir barış anlaşması yapmıştır. Ancak daha sonra I. Hüsrev bu anlaşmayı bozmuş; Armenia ve İberia’yı tahrip ederek Karadeniz’in doğu kıyısındaki Lazika bölgesini ele geçirmiştir. I. Hüsrev’in bu ciddi saldırılarına karşı koymak için Iustinianos, haraç ödemek pahasına Sâsânilerle 562’de sağlam bir barış anlaşması haline getirilen anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. 562’de kesinleşen bu anlaşma sonucunda Bizans İmparatoru, Kafkasya’nın batı sınırı için oldukça stratejik bir bölge olan Lazika’nın Sâsâniler tarafından boşaltılmasını sağlamıştır. Bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 2011, s. 65-66.

komutanlık kurdu.¹⁶ Böylece İmparator, Sâsânilere karşı bu bölgenin savunma görevini *magister militum per Armeniam* komutanlığına bıraktı.

Askerî düzenlemelerin yanı sıra İmparator I. Iustinianos, bölgede ciddi bir güç olan ve zaman zaman Sâsâniler arasında problemler yaratan *nakharar*lara ait hem Sâsânilerin hem de imparatorluğun vermiş olduğu unvanları kaldırarak bölgeyi Bizanslılaştırmaya yönelik bir politikaya da yönelmiştir. Bununla birlikte İmparator, veraset yoluyla *nakharar* unvanına sahip olan yerel yönetici aileleri saf dışı bırakmaya çalışmış ve yerlerine Bizanslı memurlar atamıştır. Ancak imparatorluğun uygulamış olduğu sert idarî politikalara karşı oldukça dayanıklı olduğu anlaşılan bu ailelerin bölgedeki hâkimiyeti, tam anlamıyla sonlandırılmamış ve çeşitli siyasî, idarî, askerî ve dinî yollarla imparatorluğun hem bölgedeki hem de yerel *nakharar*lar üzerindeki varlığı hissettirilmeye çalışılmıştır.¹⁷ Her ne kadar imparatorluğun bölgedeki halklar üzerinde ciddi bir baskısı olsa da özellikle Gürcüler ve Ermeniler, Bizans'ın bölgede güç kaybetmeye başladığı dönemlerde imparatorluğun varlığını devam ettiren esas idarî ve askerî gücü olmuştur.¹⁸

I. Iustinianos dönemi tarihçisi Prokopios'un vermiş olduğu bilgiye göre, dönemin İmparatoru I. Iustinianos, Kafkasya'da Hıristiyanlığın yayılması için ciddi bir çaba göstermiştir. Nitekim "...*Abhazyalılar her şeyiyle değişti ve onlara daha uygar bir hayat tarzı benimsetildi. Abhazyalılar, Hıristiyan doktrinini benimsemekle kalmadılar aynı zamanda İmparator, onlara saraydan görevli de gönderdi. Abhazy topraklarında "El Değmemiş" bir kilise yaptırdı ve onlar için papazlar atadı ve böylece Hıristiyanlığı bütün yönleriyle öğrenmeleri için çabaladı.*"¹⁹ Bu bilgi, VI. yüzyıla kadar Hıristiyanlığın tam anlamıyla Kafkasya'da yerleşmediğini ve İmparatorun, Kafkasya'da Hıristiyanlığın yayılmasına ayrı bir önem verdiğini göstermektedir. Dolayısıyla bölgede Hıristiyanlığın yayılması, imparatorluğun bölgedeki varlığını devam ettirmesinin ve bölge halklarının imparatorluğa bağlı olarak yönetilmesinin önemli etkenlerinden birisi olarak görülmektedir. Böylece imparatorluğun gerektiği zaman Hıristiyanlığı hem baskı unsuru hem de bölgedeki halkları sahiplenme anlamında kullandığı açıkça görülmektedir.

İmparatorluk topraklarında bulunan metropolitlik, başpiskoposluk ve piskoposlukların varlığına dair önemli bilgiler edindiğimiz ve VII. yüzyıldan başlayarak XII. yüzyıla kadar başşehir Konstantinopolis'te kaydedilen

¹⁶ Theop. *Khr.* A. M. 6020; Johannes Preisler-Kapeller, "Magister Militum Per Armeniam", *Wiener Byzantinistik und Neograzistik*, Ed. W. Hörandner vd., Vienna 2004, s. 348.

¹⁷ Redgate, *The Armenians*, s. 154-55; Grousset, *a.g.e.*, s. 231; Tezcan, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁸ Cahit Külekçi, *İslam Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri*, İstanbul 2012, s. 35.

¹⁹ Prokop, VIII. 3.18-21.

Notitiae Episcopatum yani “Kilise Kayıtlarında”,²⁰ Kafkasya bölgesi içerisinde yer alan Abhazya ve Kafkasya’nın batısının yanı sıra doğu Karadeniz bölgesini oluşturan Lazika bölgesinin dinî yönetimine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kayıtlarda bölge, “Lazika Eyaleti” olarak geçmekle birlikte bölgenin metropolitliği “Phasidos/Phasis”²¹ olarak görülmektedir.

Eyalet	Metropolitlik
Lazika Eyaleti	Phasidos/Phasis ²²
	Trabzon ²³

Kayıtlarda Lazika Eyaleti’nin metropolitliği Phasidos’un piskoposlukları olarak dört yer kaydedilmiştir:

Metropolis Phasidos
Rhodopolis/Vardtsikhe
Saisenos?
Petron/Petra
Ziganne/Gudava?
Rizaeum/Rize

Lazika Eyaletinin siyasî ve idarî olarak Bizans İmparatorluğu’nun yönetiminden çıkmasından sonra Notit. 7’de Trapezount, Lazika eyaletinin metropolisliği olarak kaydedilmeye devam etmiş ancak tablosunu vermiş olduğumuz Phasidos metropolisliği ve bu metropolisliğe bağlı piskoposluklar artık kaydedilmemiştir. Bu kayıtla birlikte Trapezount metropolisliği her ne kadar Lazika Eyaleti içerisinde görünse de bu metropolisliğe bağlı olan piskoposluklar, Lazika coğrafyasından ziyade Anadolu’daki piskoposluklar olarak göze çarpmaktadır.²⁴

Kafkasya coğrafyası dâhilinde Abhazya Eyaleti ise Notit. 7’de dâhil olmak üzere yani X. yüzyıla kadar tek bir başpiskoposluk olarak görülen

²⁰ İlk kayıt olan ve *pseudo-Epiphanius* olarak da bilinen Notitia 1’in 640-680 yılları arasında Konstantinopolis patrikliği tarafından kaydedildiği ve bu kayıtların 680/1’deki Konstantinopolis’te gerçekleştirilecek olan VI. Ökümenik Konsil’de hazır olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Marek Jankowiak, “Notitia 1 and The Impact of the Arab Invasions on Asia Minor”, *Millennium*, Vol. 10, 2013, s. 440.

²¹ Günümüzde batı Gürcistan bölgesinde bulunan Poti şehridir.

²² *Notit.* 1.32; 2.31; 3.39; 4.32; 5.27; 6.27.

²³ Notit. 7’de Τραπεζούντων, Lazika Eyaleti’nin metropolisliği olarak kaydedildiği için piskoposluk kayıtlarında yoktur. Bk. *Notit.* 7.33; *Notit.* 8.35; *Notit.* 11.35; *Notit.* 12.33; *Notit.* 14.36; *Notit.* 15.33; *Notit.* 16.16.33.

²⁴ Bu piskoposluklar için bkz. *Notit.* 7.556-563; *Notit.* 9.416-423; *Notit.* 10.498-505.

Sebastopolis tarafından temsil edilirken;²⁵ Notit. 7’de bu temsiliyet, Soteroupolis [Bouzos]’in de kaydedilmesiyle iki başpiskoposluğa çıkarılmıştır.²⁶ Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere İmparatorluk, Kafkasya’da Hıristiyanlığın yayılmasından sonra dinî olarak kurumsallaşma yoluna gitmiş ve bu yönde Kafkasya ve çevresine önem vermiştir.

İmparatorluk bölgedeki hâkimiyetini, dinî anlamda kiliseler inşa ederek ve bölgeye merkezden dinî görevliler atayarak kurumsallaştırırken bir yandan da bölge üzerindeki idarî ve askerî ağırlığını, yerli hanedanlıklarla işbirliği yaparak sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede Ortaçağ tarihi boyunca hem batı hem de doğudaki güçlü devletlerin, kendilerinden güçsüz olan yerel yöneticilere ve onların varislerine, imparatorluk soylularına ait olan siyasî, askerî ve dinî unvanları verdikleri veya çeşitli amaçlar için sıklıkla birbirleriyle evlilik ittifakları yaptıkları görülmektedir.²⁷ Nitekim Bizans İmparatorluğu’na ait idarî ve askerî unvanların bulunduğu ve 842-3 yılında kaleme alındığı tahmin edilen ve adı *Taktikon Uspensky* olarak geçen *Taktikon* kaynağında,²⁸ Kafkas yerel yöneticilerine verilen en yüksek imparatorluk unvanı, *kouropalates*²⁹ olarak görülmektedir. Nitekim *kouropalates* unvanı, kaynaktaki sıralamasına göre “*kaisar ve nobelissimos*” unvanından sonra gelen en yüksek üçüncü unvan ve sadece imparatorluk ailesine verilen şeref unvanları arasında kaydedilmektedir.³⁰ Nitekim *Takt. Usp.*’den sonra 899 yılında Philotheos tarafından kaleme alınan ve *Klētōrologion* olarak adlandırılan aynı tarz kaynaktaki,³¹ bu unvan sıralaması *Takt. Usp.*’deki gibi “*kaisar, nobelissimos ve kouropalates*” şeklindedir.³²

İmparatorluğa sadakatle bağlı olan Kafkas yöneticilerine bu unvanın verilmesine dair bir örnek, İmparator Mavrikios (582-602) dönemine aittir.

²⁵ *Notit.* 1.72; *Notit.* 3.94; *Notit.* 5.77; *Notit.* 7.100; *Notit.* 8.116; *Notit.* 11.135.

²⁶ *Notit.* 7.87; *Notit.* 8.102; *Notit.* 11. 122.

²⁷ İbrahim Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Trabzon 2009, s. 18-19; Evlilik ittifakları, Bizans İmparatorluğu’nun temel politikalarından birisiydi. Bu siyasî ittifaklar sayesinde imparatorluk hâkimiyet kurmak istediği krallık üzerinde siyasî bir söz hakkına sahip oluyordu. Bu konu hakkında geniş bilgi almak için bkz. D. M. Nicol, “Mixed Marriages: in Byzantium Thirteenth Century”, *Studies in Church History*, Vol. I, 1964, s. 160-172; Murat Keçiş, “Trabzon Rum Devleti’nde Kadına Dair Diplomatik Bir Usul: Evlilik İttifakları”, *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, Ankara 2011, s. 337-353; C. Toumanoff, “Gürcü Kraliçesi Thamar ve Trabzon İmparatorluğu’nun Kurucusu Arasındaki İlişki Üzerine”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Çev. Murat Keçiş-Murat Hanar, S: 22, 2017, s. 251-268.

²⁸ A. Kazhdan, “Taktika”, *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, s. 2007.

²⁹ Kouropalates unvanı hakkında bkz. A. Kazhdan, “Kouropalates”, *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, s. 1157.

³⁰ *Takt. Usp.* 4-6; Ayrıca bkz. Mary Whitby, “On the Omission of a Ceremony in mid-sixth Century Constantinople”, *Historia*, 36, 1987, s. 468-476.

³¹ Hakkında bkz. A. Kazhdan, “Philotheos, Kletorologion of”, *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, s. 1661-1662.

³² *Phil. Klet.* Tomos β 28, 1-2.

Nitekim onun döneminde İberya yöneticisi Bagratlı I. Guaram (588-590)'a³³ *kouropalates* unvanının verildiği görülmektedir³⁴ ve I. Guaram muhtemelen bu unvanı alan Bagratlı ilk yerel yöneticiydi. Bu çerçevede İmparator, İberya yönetiminin desteğini almak ve imparatorluğun bölgedeki nüfuzunu yerel unsurlarla destekleyip güçlendirmek için İberya yöneticisi I. Guaram'a bu unvanı vermiştir. Dolayısıyla doğrudan merkezî yönetim ile ilişkili olan bu unvanın, bölge yöneticilerine ve prenslerine verilmesi, Bizans İmparatorluğu'nun bölgeye siyasî ve idarî anlamda ne kadar çok değer verdiğini kanıtlamaktadır. Aynı zamanda imparatorluk, bölge yöneticilerini bu unvan ile siyasî anlamda onurlandırmanın yanı sıra bu yaklaşımında belki de bir süre sonra bölgede teşkil edilecek ve idarî ve askerî yönetim birimi olan *thema*³⁵'nin güvenilirlik çerçevesinde, Kafkaslarda uygulanabilirliğini de kanıtlamak istemiş olabilir. Çünkü kaynaklarımızdan *kouropalates* unvanının değerli bir ailevî şeref unvanı olduğu tespit edilebildiğine göre, bu unvan verilerek imparatorluğun 1033 yılında Abhazya'da merkeze bağlı idarî ve askerî bir yönetim kurmak ve burayı askerî bir üs olarak kullanmak istediği açıktır. Bu çerçevede belirttiğimiz gibi İmparator III. Argyros (1028-1034) tarafından bölgede 1033 yılında Soteroupolis-Anakopia³⁶ teması kurulmuş ve bölgeye themanın yöneticisi olarak Bagratlı yerel bir *strategos* [komutan] atanmıştır.³⁷

İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennitos (912-959)'a ait ve imparatorun kendi dönemi ile ilgili olarak Balkan, Kuzey, Doğu milletleri ve Müslüman Araplar hakkında önemli bilgiler verdiği *De Administrando Imperio* adlı eserinde, Kafkasya'da bu dönemde hâkimiyet kurmuş olan I. Aşot³⁸, I. Simbat³⁹ ve II. Aşot⁴⁰ Bagratuni'ye kaynakta geçtiği şekliyle, “ἀρχων τῶν ἀρχόντων=arkhon ton arkhonton”, yani *prenslerin prensi* unvanı verilmiştir. Nitekim kaynağımızdan bu unvanın sadece bir unvandan ziyade

³³ Bagratlı Hanedanlığı, 575-619 ve 787-1801 yıllarında günümüzde Gürcistan bölgesinde hâkimiyet süren krallık. Bkz. M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Çev. H. D. Andreasyan, Haz. E. Merçil, Ankara 2003, s. 183.

³⁴ Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 186.

³⁵ Grekçede tekili, *θέμα/thema*; çoğulu *θέματα/themata* olarak kullanılan thema terimi, sivil ve askerî gücü bir arada tutan bir *strategos* (στρατηγός- komutan-çoğulu στρατηγοί)'un yönetiminde Erken Bizans döneminin idarî ve askerî yönetim birimini karşılar. Bkz. A. Pertusi, “Nuova ipotesi sull'origine dei «Temi» bizantini”, *Aeum*, 28, 1954, s. 128; J. D. Howard-Johnston, “Thema”, in Maistor, *Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, Ed. A. Moffatt, Canberra 1984, s. 189-191.

³⁶ Skylitzes, stratejik bir bölgede bulunan Anakopia kalesinin oldukça güçlü olduğunu vurgular. Bkz. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, s. 367.

³⁷ Werner Seibt, “The Byzantine Thema of Soteroupolis-Anakopia in the 11th Century”, *Bulletin of The Georgian National Academy of Sciences*, Vol. 6, No. 2, 2012, s. 174-76.

³⁸ Konst. Porph. *De Adm. Imp.* 44.6, 13, 18, 20.

³⁹ Konst. Porph. *De Adm. Imp.* 43.30, 34-35.

⁴⁰ Konst. Porph. *De Adm. Imp.* 43.112, 44.9, 37.

bir bölgeyi yöneten kişiye verildiği de anlaşılmaktadır.⁴¹ İmparatorluğa ait bu unvanların verilmesi, hem Armenia hem de İberia yöneticileri açısından oldukça önemlidir. Bu unvanlar sayesinde yerel yöneticiler, siyasî ve askerî bir kimliğin/tanınmışlığın yanı sıra merkezî bir siyasî ve askerî güçte kazanmışlardır. Askerî destek mahiyetinde bölge yöneticilerinin ihtiyacı halinde imparatorluğun, hazineden para yardımının yanı sıra yaya birlikleri ve donanma birliği dahi verdiği görülmektedir.⁴² Böylece merkezî siyasî ve askerî desteğin farkında olan yerel idareciler, halkını bağlı yönetime karşı harekete geçirecek olumsuz bir olayın gerçekleşmesini de engellemişlerdir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere İmparatorluk, Kafkasya coğrafyasını Roma İmparatorluğunun yaptığı gibi yerel idarecileri, bölgesinde miras yoluyla intikal eden görevlere ve idarî makamlara atama, onlara ve ailesine imparatorluk unvanları verme ve askerî hizmeti karşılığında yurtluk tahsis etme gibi özellikle imparatorluk çıkarlarına hizmet eden politikalar vasıtasıyla yönetmiştir.⁴³

İmparatorluğun bölgedeki idarî ve askerî hâkimiyetini güçlendirmek ve yanında tutmak için Kafkasya yöneticilerine, *kouropalates* unvanının yanı sıra *prokonsül*, *konsül*, *kont*, *dük*, *katepano*, *arkhon* ve *magister* unvanlarının da verildiği⁴⁴ aynı zamanda en önemlisi de imparatorun bizzat bölge yöneticilerine hâkimiyetin sembolü olarak “tac” gönderdiği anlaşılmaktadır.⁴⁵ Dolayısıyla bu taltiflerin, hem imparatorluk hem de yerel yöneticiler bazında birçok anlam ifade ettiği düşünülebilir.⁴⁶

Verilen bu unvanlar ile imparatorluk, büyük aileler arasında nifak tohumları ekmeyi de amaçlamıştır. Buna Tayklı David’in X. yüzyılın sonlarına doğru tehlikeli bir şekilde özellikle Doğu Anadolu’da genişlemesini örnek gösterebiliriz. Nitekim Tayklı David’in bu genişlemesi, David’de Bizans’a karşı bir hareket etme düşüncesi ortaya çıkarmış olabileceği gibi onun faaliyetleri, dönemin İmparatoru II. Basileios’u endişelendirdiği sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır. 1000 yılında David’in aniden ölümü,

⁴¹ Konst. Porph. *De Adm. Imp.* 44.38, 39, 42, 45.

⁴² Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 235.

⁴³ George A. Boumoutian, *Ermeni Tarihi*, Çev. Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı, İstanbul 2011, s. 51.

⁴⁴ Mehlika Aktok Kaşgarlı, “Anadolu’da Ermenilerin Yerleşim Noktaları -Büyük Ermenistan-Bizans’ın Ermenilere Verdiği Unvan ve Payeler, Küropalates, Konsül, Prokonsül, Patris, Kont gibi Titrlar -Armeno- Grek Bazileiler” *X. Türk Tarih Kongresi*, C: III, Ankara 1991, s. 1092.

⁴⁵ Giuli Alasania, *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, Çev. Nanuli Kaçarava, İstanbul 2016, s. 124.

⁴⁶ İmparatorluk için askerî anlamda esas olan, bölgenin Hıristiyan yerli nüfusu olan Laz, Abhaza ve İberyalılar’ın yanı sıra çoğunluğu silah ve at kullanmakta becerikli olan Ermenilerin orduda kullanılmasıydı. Bkz. Theop. *Khr.* A. M. 6115; Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Çev. Mehmet Özey, İstanbul 2000, s. 279-80; C. Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford University Press 2005, s. 98.

II. Basileios'un bu endişesine son veren olay olmuş ve İmparator hemen harekete geçerek Tayklı David'in varis olarak bıraktığı III. Bagrat'ın bölge üzerinde söz sahibi olmasını engellemiştir. Ancak İmparator'a bağlılığını bildiren III. Bagrat'a İmparator, *kouropalates*; babasına da *kouropalates* unvanından sonra en değerli unvan olan *magistros*⁴⁷ unvanını vermiştir.⁴⁸ Belirttiğimiz gibi İmparatorun, anlaşmazlığa rağmen babasından ziyade oğluna *kouropalates* unvanı vermesi, Bagrat ailesinin arasına nifak sokmak istediğini düşündürmektedir.

Bu unvanların yanı sıra bölgeyi yönetmek için İmparatorluk, Kafkasya'yı tehdit eden ilk başta Sâsânilere; Sâsânilerin ortadan kalkmasından sonra da Müslüman Araplara karşı sınırdaş aynı zamanda Asya ve Avrupa'yı birleştiren önemli bir yol üzerinde bulunan Hazar Devletinin⁴⁹ yanı sıra Unugur Bulgar ve Batı Türkleri ve bölge Abhazya yöneticileriyle çeşitli askerî ittifaklar kurmuş ve böylece Kafkasya'daki tehditlere karşı bir blok oluşturmuştur.⁵⁰ Bizans İmparatorluğu'nun Hazarlar ile evlilikler vasıtasıyla akrabalık ilişkilerini geliştirilmesi, Konstantinopolis yönetiminin hem siyasî hem de askerî anlamda bölgesel tehlikelere karşı stratejik düşünmeye başladığını göstermektedir.⁵¹ Dolayısıyla imparatorluk, tehditlere karşı bu coğrafyayı bir şekilde elinde tutmak için bölgede varlıklarını inkâr etmediği yerli yöneticileri ve devletleri, "bir denge politikası" çerçevesinde çıkarlarına uygun olarak yanında tutmayı başarmıştır. Nitekim İmparator Herakleios (610-641) döneminde Sâsâniler ve sonrasında Müslüman Arapların Kafkasya'ya saldırıları ve Herakleios'un bu bölgeyi elde tutmak için göstermiş olduğu gayret, hem kendi döneminde hem de kendisinden sonraki dönemlerde

⁴⁷ *Takt. Usp.* 8.

⁴⁸ W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People*, London 1932, s. 84.

⁴⁹ Hazarların Kuzey Kafkasya'ya göç etmesi ve Müslüman Arap fetihlerinin Kafkasya'ya ulaşması sonucu özellikle VII. yüzyılın ortalarında Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyetinin sarsıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hazarlar, bölgedeki güç dengelerini değiştirecek bir güç olmuştur. Bu konu hakkında Bkz. C. Zukerman, "The Khazars and Byzantium-The First Encounter", *The World of the Khazars: New Perspectives*, Ed. Peter Golden vd. Brill 2007, s. 499-432.

⁵⁰ M. İ. Artamanov, *Hazar Tarihi*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2008, s. 329; Alasania, a.g.e., s. 126-27; Cécile Morrisson, "Olaylar/Kronolojik Perspektif", *Bizans Dünyası*, Çev. Aslı Bilge, İstanbul 2014, s. 64; Bu dönemde Bizans İmparatoru III. Leo (714-741), oğlu ve vefahdi Konstantinos'u Hazar kağanının kızıyla evlendirmiş ve bu suretle Emevîlere karşı bu iki devlet, siyasî bir evlilik gerçekleştirerek güçlerini birleştirmişlerdir. Bkz. Ostrogorsky, a.g.e., s. 146.

⁵¹ Çünkü merkezi, Hazar Denizi'nin kuzeydoğu kıyılarındaki aşağı Volga bölgesi olan Hazar Devleti, VIII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar Kafkaslardaki en güçlü devlet olmuştur. Bazen Bizans ile çıkarları çatışsa da Hazarlar, aslında Bizans İmparatorluğu'nun ciddi bir stratejik müttefiki olmuştur. Bu konuda Bizans İmparatorlarının Hazarlara çok fazla güvenmiş olduğu ortadadır. Bkz. Thomas Noonan, "Byzantium and the Khazars: A Special Relationship?", *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Ed. J. Shepard-S. Franklin, England Variorum 1992, s. 109-132.

Kafkasya coğrafyasını, insan gücü ve coğrafi konumunun sağladığı stratejik önemi dolayısıyla daha da önemli hale getirmiştir.⁵²

Sâsânilerin İslâm devleti tarafından ortadan kaldırılmasıyla İmparatorluğun Kafkasya'daki mücadelelerinde herhangi bir değişikliğin meydana gelmediği görülmektedir. Daha önce Roma-Sâsâni ve Bizans-Sâsâni mücadelesine sahne olan Kafkasya, 640'ların başından itibaren Bizans-İslâm Devletleri arasında bir nevi savaşlar dizisine sahne oldu. Müslüman Araplar tarafından Sâsâni İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılmasını müteakip 640'ların başında Müslüman Arap akınları Armenia bölgesine dolayısıyla Güney Kafkasya sınırına ulaştı.⁵³ Bu durum Bizans'ın bölgedeki hâkimiyetini devam ettirmesi anlamında oldukça sarsıcıydı. Nitekim imparatorluğun özellikle dinî anlamdaki politikalarından oldukça mustarip olan Ermeni hanedanlıkları, zaman zaman imparatorluktan yüz çevirmişler ve İslâm devleti ile anlaşma yaparak bölgenin korunmasını İslâm devletine bırakmışlardır. Bu durum, özellikle Mamigonyanlar ve Bagratuni aileleri arasında başta isyanlar olmak üzere bir takım siyasî, idarî, askerî ve iktisadî sıkıntıları da ortaya çıkarmıştır.⁵⁴ İmparatorluk ve yerel hanedanlıklar arasındaki bu anlaşmazlıklar, her ne kadar ideolojik ve bölgesel ancak stratejik anlaşmazlıklar olsa da her iki tarafında birbirinin varlıklarını İslâm devletine karşı desteklemeye devam ettirdikleri görülmektedir.

Bu dönemde İslâm devleti de Bizans'ın yaptığı gibi bölgedeki hâkimiyetini ya yerel idarecileri destekleyerek ya atayarak ya da kendi valilerinden göndererek sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca Müslümanların Kafkasya'ya ulaşmalarıyla birlikte Kafkasya'da dinî çeşitlilik de artmış ve bölgede Hıristiyanlık ve Yahudiliğin yanı sıra İslamiyet'te varlığını hızlı bir şekilde kabul ettirmiştir. Dolayısıyla İslamiyet, jeo-stratejik açıdan önemli ve dinî çeşitliliğin olduğu bir coğrafyada yayılma imkânı bulmuştur. İslamiyet'in bölgede hızlı bir şekilde yayılması, esasında diğer dinlerin bölgede tam olarak yerleşemediğini göstermektedir. Dolayısıyla Kafkasya'da bundan sonraki süreçte Hıristiyanlık ve İslâmiyet, mücadelelerin arasında dinî bir

⁵² Kaegi, *a.g.e.*, s. 285.

⁵³ VII. yüzyıl Bizans-Sasani anlaşmazlıkları ve erken dönem İslâm fetihleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren Ermeni müellifi Sebeos, Arapların Dvin'e ilk yapmış olduğu akın ve şehirde yaşananlar hakkında da ilgi çekici bilgiler vermektedir. Bkz. Sebeos, *The Armenian History attributed to Sebeos*, translated with notes, by R. W. Thomson, historical commentary by James Howard-Johnston, Liverpool University Press 1999, s. 100-101; Ayrıca Güney Kafkasya'da gerçekleştirilen ilk İslâm fetihleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütühu'l-Bıldân*, Çev. Mustafa Faıda, İstanbul 2013, s. 225-242.

⁵⁴ Christian Settapani, "The Seventh-Century Bagratids between Armenia and Byzantium", *Constructing the 7th century*, Travaux et Mémoires XVII, Ed. C. Zuckerman, Paris 2013, s. 564-565; Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, s. 82-83.

mozaik oluşturmuştur.⁵⁵

II. Basileios'a kadar İberya bölgesi yine Bagrat ve Abhazyza krallıkları arasında bölgeye hâkim olma mücadelelerine sahne oldu.⁵⁶ Daha önce de belirtildiği gibi bu bölgeyi Bizans İmparatorluğuna *kouropalates* unvanı ile bağlı olan Bagrat yöneticileri, İberya, Tao ve Klarjeti bölgelerini bölüşerek birbirlerinden bağımsız olarak idare etmekteydiler.⁵⁷ İmparatorluk ordusunda üst rütbeli bir general olan ve Bardas Skleros isyanından (976-979) dolayı destek almak için Bardas Phokas'ın da bir müddet yanına geldiği Tao-Klarjetili (Tayklı) yönetici III. David'in (966-1000)⁵⁸ müdahalesiyle İberya tek bir merkezden yönetilmeye başlandı. Bizans İmparatoru I. Ioannes Tzimiskes (969-976)'e karşı ilk isyanı başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra ilk fırsatta İmparator II. Basileios'a karşı yeniden başlayan Bardas Phokas isyanı⁵⁹ (987) sırasında Phokas'ı destekleyerek Bizans ile arası bozulan ve Bagratlıların İberya bölümünü idare eden III. David, II. Basileios tarafından affedilmesi durumunda vefatından sonra bölgeyi kendisine bırakacağını vaat etti. Geleceğin hesabını çok iyi yapan II. Basileios da bu vaadi karşılığında ona *kouropalates* unvanını tevcih etmiştir.⁶⁰

X. yüzyılın sonlarına doğru Armenia bölgesinde ortaya çıkan karışıklıklar, II. Basileios'a başarılı bir müdahale fırsatı, aynı zamanda imparatorun hayatının son yıllarında Bizans dünyasının diğer ucunda Kafkaslarda faaliyet gösterme fırsatını doğurdu. Başarılı müdahaleleri sonucunda Gürcistan'ın bir kısmı gibi Vaspurakan Bölgesi de Bizans'a ilhak edilmiş ve imparatorluğa sadık kalınması şartıyla Ermeni Ani Krallığının, hayatı boyunca Gagik'in oğlu ve halefi olan Kral Ioannes Simbat'a bırakılması ve ölümünden sonra ise Bizans İmparatoruna intikal ettirilmesi sözü alınmıştır.⁶¹ Bu girişim sonucunda, XI. yüzyılın başlarında Gürcü, Ermeni ve Abhaza yönetimi altında olan Kafkasya'nın bazı bölgeleri imparatorluk sınırlarına dâhil edilmiştir. İmparator Basileios, bu yöreleri Bizans adına yönetmek üzere yerli yöneticileri kullanmıştır. Bu yerli yöneticilere özellikle imparatorluk arazileri vererek bölgeyi kontrol altında tutmuş ve böylece Bizans idaresini daha sağlam temeller üzerine oturtmaya

⁵⁵ A. Salih Muhammedoğlu, "Kafkasya", *DİA*, XXIV, s. 158.

⁵⁶ Toumanoff, "Caucasia and Byzantium", s. 126.

⁵⁷ Konst. Porph. *De Adm. Imp.* 45.

⁵⁸ Bardas Skleros isyanında III. David'in bu isyanın sonlandırılması için Bizans İmparatorluğu ile işbirliği içerisinde olduğu görülmektedir. Bkz. Skylitzes, *a.g.e.*, s. 309-310.

⁵⁹ Skylitzes, *a.g.e.*, s. 314-315; A. Kazhdan, "Phokas", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford 1991, s. 1666; Walter E. Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-873*, Amsterdam 1981, s. 322.

⁶⁰ Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, s. 311-312; Grousset, *a.g.e.*, s. 502-504; Redgate, *The Armenians*, s. 226; Tezcan, *a.g.e.*, s. 331.

⁶¹ Redgate, *The Armenians*, s. 226-227.

çalışmıştır.⁶²

1021 yılında Kafkasya, özellikle de Armenia bölgesi doğudan Müslümanların batıdan ise Bizans İmparatorluğu'nun baskısı altında kalmıştır. En çok baskı altında kalan krallık ise Ardzuruni hanedanlığının yönettiği Vaspurakan krallığıydı. Vaspurakan krallığı bu baskıyı ortadan kaldırmak için çareyi topraklarını Bizans İmparatorluğu'na ilhak etmekte buldu.⁶³ Bunun karşılığında son Vaspurakan kralı Senekerim (1003-1021)'e imparatorluk tarafından *magistros* unvanı ve ilk önce Sebasteia [Sivas] ve daha sonra genişletilerek Kappadokeia yöresi yaşamını idame ettirmesi için verildi.⁶⁴ Kral Senekerim'in bölgeden ayrılmasıyla buradaki ona bağlı Ermeni nüfus da onunla birlikte Sebasteia [Sivas], Kaesareia [Kayseri] ve Euphrates [Fırat] bölgesine göç etti. Bu durum Doğu Anadolu'da yerleşik nüfusun azalmasına ve bir müddet sonra ortaya çıkacak olan Türklerin de bu bölgede daha rahat hareket etmesine sebep oldu.⁶⁵

Vaspurakan Krallığı'nın ilhakından sonra Kral Senekerim ve oğlu David, imparatorluğun yanında sadakatle durdu⁶⁶ ve imparatorluk bölgede siyasî otoritesini devam ettirdi. Nitekim bölge, var olandan daha da genişletilerek bir idarî ve askerî *katapanoluk* haline getirildi.⁶⁷ Bundan sonra İmparator II. Basileios, Gürcistan bölgesini hâkimiyeti altına almak için 1021'de ilk seferine; 1022'de de ikinci seferine çıktı. Bu seferler sonucunda Gürcü kralı I. Giorgi, yenilgiye uğratılmış ve İmparatorun bütün şartlarını kabul ederek barış istemek zorunda kalmıştır. Barış sonucunda İmparatorluğa bazı kaleler ve şehirler bırakılmıştır. Bu kale ve şehirler, Ermeni-Gürcü topraklarında askerî sınır karakolları olarak kullanılmıştır.⁶⁸ Böylece İmparator Basileios'un başarılarından sonra Kafkasya, çoğunluğu Batı ve Kuzey Avrupa kökenli halkı barındıran Bizans garnizonlarının hâkimiyeti altında askerî bir bölgeye dönüşmüştür.

II. Basileios'un ölümünden sonra (1025) Konstantinopolis'te güçlü bir yönetimin kurulamaması, hem merkezî hem de bölgesel olarak birçok ciddi sıkıntıyı gün yüzüne çıkardı. XI. yüzyıl bunalımı olarak tabir edebileceğimiz bu yüzyılda, imparatorluk hem içeriden hem de dışarıdan ciddi tehlikelerle yüz yüze kaldı. Bu yüzyılda istikrarlı ve güçlü bir yönetimin olmaması, idarî ve askerî zayıflığı beraberinde getirdi. IX. Konstantinos'un (1042-1055) saltanat yıllarında bu durum iyice hissedildi. İç isyanların yanı sıra dış

⁶² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 291-92.

⁶³ Dönemin kaynağı Urfalı Mateos'da II. Basileios ve Vaspurakan Kralı Senekerim arasında iyi bir dostluğun olduğunu belirtmektedir. Bkz. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi* (952-1136), Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 44.

⁶⁴ Skylitzes, *a.g.e.*, s. 336.

⁶⁵ Redgate, *The Armenians*, s. 227; Grousset, *a.g.e.*, s. 542.

⁶⁶ Grousset, *a.g.e.*, s. 541.

⁶⁷ Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, s. 360.

⁶⁸ Skylitzes, *a.g.e.*, s. 346-347; Holmes, *a.g.e.*, s. 360; Allen, *a.g.e.*, s. 87-88.

tehditlerden Rusların Konstantinopolis'e saldırması, ciddi anlamda Selçuklu Türklerinin Doğu Anadolu'da ve Peçeneklerin de Tuna nehrini geçerek Balkanlarda ortaya çıkması, imparatorluk için ciddi tehlikeler arz etti.⁶⁹ Türklerin Kafkasya ve özellikle de Doğu Anadolu'ya yapmış olduğu baskı, Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra had safhaya ulaşmış ve bu baskı sonucu, Bizans İmparatorluğu'nun Kafkasya'daki siyasî, idarî ve askerî hâkimiyeti son bulmuştur.

Sonuç

Roma-Sâsâni bir müddet sonra da Bizans-İslâm Devleti mücadelelerine sahne olan Kafkasya'yı Bizans İmparatorluğu, yerleşme amacı gütmeyen, bölgedeki yerel idareciler sayesinde idarî, askerî ve dinî anlamda yönetmeye çalışmış ve gerektiğinde bu idarecilere imparatorluk rütbeleri vererek onları onurlandırmıştır. Bu yönetim anlayışıyla coğrafyada, milletlere bağlı olarak feodal bir monarşi sistemi ortaya çıkmış ve böylece yerel yöneticiler, idarî ve askerî anlamda Bizans aristokrasisine entegre edilmişlerdir. Bu düzen dolayısıyla Bizans'ın bu feodal yerel güçlere karşı sunmuş olduğu askerî yardımların karşılığında, siyasî ve dinî baskı yapması da meşrulaşmış ve bu durum bölge halkı için ciddi bir sorun oluşturmuştur. Nitekim IV. – XI. yüzyıl arası Kafkasya coğrafyasının dinî görünümü siyasî bir mücadeleye sahne olduğu C. Toumanoff'un şu tespitinden net bir şekilde anlaşılmaktadır: “*Siyasî alanda doğru nedir sorusunun cevabı dinî sahadaki doğru ile eşitti.*”⁷⁰ Nitekim bölgede yaşanan mücadeleler mezhebî bir çatışma gibi gözükmesine rağmen, Ermeniler ve Gürcüler, Roma ile Sâsâniler arasındaki mücadelelerden istifade etmeye çalışmışlar ve bu sırada özellikle dinî varlıklarını devam ettirebilmek için millî kiliselerini oluşturmuşlardır.

VII. yüzyıldaki mücadelelerden sonra imparatorluğun elinde doğuda sadece Anadolu platosundaki toprakların kaldığı görülmekle birlikte bu tarihten sonra özellikle Anadolu'nun kuzeydoğu bölgesi, dolayısıyla bir geçiş noktasında bulunan Kafkasya, imparatorluk için büyük bir önem taşımaya başlamıştır. Bu doğrultuda Bizans İmparatorluğu, yerli idarecilere gerekli destekleri karşılığında, Kafkas yerel idarecilerinden kendi taraflarında olmalarını ve kendilerine hizmet etmelerini beklemiş ve özellikle de bölgede ciddi etkisi olan Hazarlar ve çeşitli Türk yöneticileriyle ittifaklar yapmışlardır. Bu ittifaklar sayesinde imparatorluk coğrafyadaki varlığını, uzun bir süre devam ettirmiştir. Hem Hristiyanlık hem de Müslümanlık arasında bir sınır bölgesi olan evrensel kilisenin kabul etmiş olduğu yasaların bazılarını reddeden özellikle Ermeniler, İmparatorlardan ciddi anlamda dinî

⁶⁹ Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, s. 404, 426,

⁷⁰ Toumanoff, “Christian Caucasia between Byzantium and Iran: New Light from Old Sources”, s. 114.

baskı görmüş ve bundan dolayı bazı dönemlerde, coğrafyalarından sürülmüşler veya bir kısmı İslâm devletine sığınmıştır. Bölgeye Müslümanlığın girmesiyle artık coğrafyada dinî bir çeşitliliğin yanı sıra var olan siyasî rekabette daha da şiddetlenmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun idarî ve askerî yönetimiyle bölge *thema* statüsüne yükseltilmiş fakat bölgeye Türklerin müdahalesi ve 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra gelmesiyle Kafkasya, imparatorluğun hâkimiyeti dışına çıkmıştır.

KAYNAKLAR

1.Kronikler

- El-Belâzurî (=Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Fütûhu'l-Büldân*, Terc. Mustafa Fayda, İstanbul 2013.
- Konst. Porph. (=Konstantinos Porphyrogennetos, *De Administrando Imperio*)
De Adm. Imp. Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Administrando Imperio*, Trans. Gy. Moravcsik-R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks 1967.
- Movses (=Movses Khorenatsi, *Badmutyun Hayots*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *History of the Armenians*, Trans. Robert W. Thomson, Harvard University Press 1980.
- Notit. (=Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Texte Critique, Introduction et Notes par Jean Darrouzès, Paris 1981.
- Phil. Klet. (=Philotheos, *Kleterologion*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 67-235.
- Prokop. *de Bellis* (=Procopius, *de Bellis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Wars*, Vol. V. Trans. H. B. Dewing, Harvard University Press 1962.
- Skylitzes (=Skylitzes, *Synopsis Historiarum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Trans. J. Wortley, Cambridge University Press 2010.
- Sebeos (=Sebeos, *Badmutyun Sebeosi*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Armenian History attributed to Sebeos*, translated with notes, by R. W. Thomson, historical commentary by James Howard-Johnston, Assistance from Tim Greenwood, Liverpool University Press 1999.
- Takt. Usp.* (=Taktikon Uspensky)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Les Listes de Préséance Byzantine des IXe et Xe Siècles*, Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomidés, Paris 1972, s. 41-63.

- Theop. (=Theophanis Confessor, *Chronographia*)
 Khr. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Chronographia*, Ed. Ioannis Classeni, Bonnae 1839; *Chronographia*, Trans. Cyril Mango-Roger Scott, Oxford 1997.
- Mateos (=Urfalı Mateos, *Vekayinâme*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987.

2.Araştırma Eserleri

ADONTZ, N., *Armenia in the Period of Justinian: The Political Conditions Based on the Naxarar System*, Lisbon 1970.

ALASANIA, Giuli, *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, Çev. Nanuli Kaçarava, İstanbul 2016.

ALLEN, D. E. W., *A History of the Georgian People*, London 1932.

ARTAMANOV, I. M., *Hazar Tarihi*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2008.

AYAN, Ergin “Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C: 1, S: 2, Aralık 2010, s. 19-50.

BIVAR, H. D. A., “The Political History of Iran under the Arsacids”, *The Cambridge History of Iran*, Ed. Ehsan Yarshater, Vol. 3/I, Cambridge University Press 2006, s. 21-99.

BLOCKLEY, C. Roger, “The Division of Armenia between the Romans and the Persians at the End of the Fourth Century A.D.”, *Historia*, 36, 1987, s. 222-234.

BOURNOUTIAN, A., George, *Ermeni Tarihi*, Çev. Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı, İstanbul 2011.

BROSSET, F. M., *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Çev. H. D. Andreasyan, Haz. E. Merçil, Ankara 2003.

ÇALIŞKAN AKGÜL, Hülya, “Türkiye’nin Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Prehistoryası: Bir *Terra Incognita* Analizi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 21, 2016, s. 9-26.

ÇOĞ, Mehmet, “Ermeni-Gürcü Dinî Münasebetlerine Dair Bazı Tespitler (V-XII. Yüzyıl)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXIII, Eylül 2015, s. 119-137.

DEVECİ BOZKUŞ, Yıldız KÜÇÜKER, Deniz Sultan, *Armenia Ermeniler ve Armenia Bölgesi’nin Eskiçağ Tarihi*, Ankara 2011.

EASTMOND, Antony-JONES, Lynn, “Robing, Power, and Legitimacy in Armenia and Georgia”, *Robes and Honor The Medieval World of Investiture*, Ed. Stewart Gordon, America 2001, s. 147-191.

DIGNAS, Beate-WINTER, Engelbert, *Rome and Persia in Late Antiquity*, Cambridge University Press 2007.

DURŞUN, Davut, “Kafkasya”, *DİA*, C: XXIV, s. 157-58.

GREATREX, Geoffrey, “The Background and Aftermath of the Partition of Armenia in AD 387”, *Ancient History Bulletin*, 14, 2000, s. 35-48.

GROUSSET, René, *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005.

HOLMES, C., *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford 2005.

HONIGMANN, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

HOWARD-JOHNSTON, D. J., "Thema", in Maistor, *Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, Ed. A. Moffatt, Canberra 1984, s. 189-196.

JANKOWIAK, Marek, "Notitia 1 and The Impact of The Arab Invasions on Asia Minor", *Millennium*, Vol. 10, 2013, s. 435-462.

KAÇAR, Turhan, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz", *Tarih Dergisi*, S. 47, 2008, s. 1-22.

KAEGI, E., Walter, *Byzantine Military Unrest 471-873*, Amsterdam 1981.

_____, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Çev. Mehmet Özay, İstanbul 2000.

KAPPELLER-PREISER, Johannes, "Magister Militum Per Armeniam", *Wiener Byzantinistik und Neograzistik*, Ed. W. Hörandner vd., Vienna 2004, s. 348-365.

KAŞGARLI AKTOK, Mehlika, "Anadolu'da Ermenilerin Yerleşim Noktaları - Büyük Ermenistan- Bizans'ın Ermenilere Verdiği Unvan ve Payeler, Küropolates, Konsül, Prokonsül, Patris, Kont gibi Titirler -Armeno- Grek Bazileiler" *X. Türk Tarih Kongresi*, C: III, Ankara 1991, s. 1087-1095.

KAZHDAN, A., "Kouropalates", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. II, Oxford 1991, s. 1157.

_____, "Philotheos, Kletorologion of", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford 1991, s. 1661-1662.

_____, "Phokas", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford 1991, s. 1665-1666.

_____, "Taktika", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, Oxford 1991, s. 2007.

KÜLEKÇİ, Cahit, *İslam Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri*, İstanbul 2012.

KEÇİŞ, Murat, "Trabzon Rum Devleti'nde Kadına Dair Diplomatik Bir Usul: Evlilik İttifakları", *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, Ankara 2011, s. 337-353.

MORRISSON, Cécile, "Olaylar/Kronolojik Perspektif", *Bizans Dünyası*, Çev. Aslı Bilge, İstanbul 2014, s. 1-67.

MUHAMMEDOĞLU, Salih, A., "Kafkasya", *DİA*, XXIV, s. 158-160.

NICOL, M. D., "Mixed Marriages: in Byzantium Thirteenth Century", *Studies in Church History*, Vol. I, 1964, s. 160-172.

NOONAN, Thomas, "Byzantium and the Khazars: A Special Relationship?", *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Ed. J. Shepard-S. Franklin, England Variorum 1992, s. 109-132.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2011.

PERTUSI, A., “Nuova ipotesi sull’origine dei «Temi» bizantini”, *Aeum*, 28, 1954, s. 126-150.

REDGATE, E., Anne, *The Armenians*, Blackwell Publishers, Oxford 1998.

SETTIPANI, Christian, “The Seventy-Century Bagratids between Armenia and Byzantium”, *Constructing the 7th century*, Travaux et Mémoires XVII, Ed. C. Zuckerman, Paris 2013, s. 559-578.

SEIBT, Werner, “The Byzantine Thema of Soteroupolis-Anakopia in the 11th Century”, *Bulletin of The Georgian National Academy of Sciences*, Vol:6, No. 2, 2012, s. 174-178.

SUBAŞI, Ömer, “Arap Fethinden Selçuklu Hâkimiyetine Artvin”, *Turkish Studies*, Vol. 7/3, 2012, s. 2329-2351.

TELLİOĞLU, İbrahim, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Trabzon 2009.

TEZCAN, Mehmet, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon 2012.

TOUMANOFF, Cyril, “Caucasia and Byzantium”, *Traditio*, 27, 1971, s. 111-158.

_____, “Christian Caucasia between Byzantium and Iran: New Light from Old Sources”, *Traditio*, Vol. 10, 1954, s. 109-189.

_____, “Gürcü Kraliçesi Tamar ve Trabzon İmparatorluğu’nun Kurucusu Arasındaki İlişki Üzerine”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Çev. Murat Keçiş-Murat Hanar, S. 22, 2017, s. 251-268.

WHITBY, Mary, “On the Omission of a Ceremony in mid-sixth Century Constantinople”, *Historia*, 36, 1987, s. 462-488.

ZUKERMAN, C., “The Khazars and Byzantium-The First Encounter”, *The World of the Khazars: New Perspectives*, Ed. Peter Golden vd. Brill 2007, s. 499-432.

